

Пахыров К.

**ЫРДЫН ЫЙЫКТЫГЫ, ЫРЧЫЛАРДЫН БИЙИКТИГИ
(Туяк ырчынын 160 жылдык юбилейине арналат)**

Пахыров К.

**СВЯЩЕННОСТЬ ПЕСЕН, ДОСТИЖЕНИЯ ПОЭТОВ
(посвящается 160-летию поэта Туяк)**

K. Pakhyrov

**THE SANCTITY PESIN, HEIGHT VERSES
(dedicated to 160 anniversary of the poet Tuyak)**

УДК: 821.161.1

Макалада ырчылык чыгармачылык өнөрдүн Кыргызстандын түштүк-батыш чөлкөм ырчылары – Анарбай апыз, Абдымомун, Молдо Нияз, Туяк аттуу өкүлдөрүнүн дараметтери, алардын ичинен Пум айылынан чыккан Туяк ырчынын чыгармачылыгындагы дүйнө караатар, философиялык ойлордуна токтолган.

Негизги сөздөр: чыгармачылык, ырчы, философиялык ойлор, жашоо.

В статье рассматривается творчество народных певцов юго-западного региона Кыргызстана, таких как – Анарбай апыз, Абдымомун, Молдо Нияз и Туяк, вышедшей из южного региона Кыргызстана из села Пум. В его песнях воспеваются мировоззренческие взгляды и философские мысли будущей человеческой жизни.

Ключевые слова: творчество, певец, философские мысли, жизнь.

The article discusses the work of folk singers from the south-west of Kyrgyzstan, such as Anarbai Apys, Abdymomun, Moldo Niyaz and Tuyak, coming from the southern region of Kyrgyzstan from the village of Pum. His songs glorify philosophical views and philosophical thoughts of the future of human life.

Key words: creativity, singer, philosophical thoughts, life.

Кыргызстандын түштүк-батыш чөлкөмүнүн Кадамжай аймагынан да чыгаан-даанышман, олуя сындуу ырчылар көп өткөндүгү айтылат. Алардан болжол менен 1786-1846-жылдары жашап өткөн Чандекилик Анарбай апыз, 1812-1868-жылдар аралыгында жашаган Охналык Абдымомун чоң ооз, 1840-1912-жылдарда жашап өткөн Исфайрамдын Пум айылынан чыккан Туяк ырчы, 1872-1932-жылдар аралыгында жашап өткөн Айдаркендик Абдыракман ырчылардын кол китептери табылып, биздин заманга чыгармалары өзүнчө китеп болуп чыгып, эмгектери изилденүү бактысына ээ болгон кызыл-булактык Молдо Нияз ырчыларды сыймыктануу менен айтууга болот.

Жогоруда айтылгандардын ичинен Анарбай апыз, Абдымомун чоң ооз, Абдыракман ырчылардын ырлары айрым эл оозундагы маалыматтарга караганда борбор тараптан келишип, эл оозунан айрым жазмаларынан топтолуп алып кетилгени жана ал ошол бойдон

дайынсыз болуп, жарыкка чыкпай турат. Бул ырчылар кезегинде чөлкөмдүн чыгаан ырчылары болуп, ырчылык кесипти өмүрлүк өнөрү катары аркалаган таланттуу адамдар болушканы маалымааттанат. Мисалга, Анарбай апыз ат жасап минип, жанына жолдош алып ичкилик кыргыздар жашаган Пархана, Анжиян, Кокон, Наманган, Алай, Сары-Могол, Мургап чөлкөмдөрүн түрө кыдырып ырдаган ырчы болгон. Ал комуздун коштоосу менен уккулуктуу кылып ырдаганда минген атынан мойнуна тон, чарчы, чепкен батпай кетчү экен. Анын уруусу бек найман, Айрыбаздын Чандеки жерлигинен болот. Анын эли, жери жөнүндөгү ырынан үзүндү келтирели:

“Айрыбаз деген жерим бар,
Аргымак минген элим бар,
Ак буудай нанын жеп жатат,
Аллага шүгүр деп жатат.

Ырчынын комуздун коштоосу менен уккулуктуу, мазмундуу ырдаганынан улам аны “Анарбай апыз” деп аташкан экен.

Ал эми Абдымомун ырчыны айтыштын пири болгон дешет. Ал айтышканын аябаган, кай жактан болсо да кемчилдигин таап, жаап-жашырбай ырдаганынан улам аны көпчүлүк ырчылар “Абдымомун чоң ооз” деп аташчу экен. Жердеши кызыл-булактык Молдо Нияз ырчы Абдымомун ырдаган жерде унчукпай отурчу дешет. Бир жолу той болуп жаткан жерде Молдо Нияз ырдап отурган болот. Тышкартан Абдымомун келип калып, ыр кезегин алып, Молдо Ниязга табышмактуу маанидеги ыр узатат. Ошол жеринен үзүндү берели:

“Баркыраган жылдыздын,
Баткан жерин айтып бер.
Жами авлия чогулуп,
Жаткан жерин айтып бер!
Маанисин ырдын чечпесен
Жандырып айтып бербесен,
Элден алган пулуңду,

Орду-ордуна кайтып бер!” - десе, Молдо Нияз урматтагандыктанбы, тенелбейин дегендиктенби, унчукпай калат.

Ошондо Абдымомун: “Өзүң молдо болсоң, кантип жооп бербейсин”, - деп:

“Баркыраган жылдыздын,
Баткан жери кыбыладыр.
Жами авлия чогулуп,
Жаткан жери каабадур” - дейт да, кайра күчтөнүп:
“Соктун жолу Охуна,
Ишенбеген торуна.
Унчукпай туруп кутулба,
Бирди коём чокуна!” - деп элди күлдүргөн экен.

Жогоруда аты аталган ырчылар, айтылган мисалдар бүгүн торколуу тою болуп турган атактуу ырчы Туяктын шааниси, анын ырчылык мааниси үчүн айтылды деп билелик.

Улуу дайра Исфайрам боюнун Пум деген айылынан чыккан Туяк ырчы өз тушунун мыкты ырчыларынан болгондугу эл оозунан топтолуп өзүнчө ыр жыйнак болуп жарык көргөн китепбиндеги ыр саптарынан көрүнөт. Анын ырчылык өнөрдү аркалап, бүт жан дүйнөсү менен ага берилип чыгаан төкмө, устат акындык денгээлге жеткенин төмөнкү ыр саптарынан байкайбыз:

“Ырчы болсоң ачык айт,
Эч нерсенин калтырбай,
Ай-ааламды казып айт.
Анык ырчы ар дайым,
Жүрөгүндө бир бүдүр,
Сырды катып жашырбайт.”

Бул саптарда ырчынын ырчылык дарамети, ырга болгон мамилеси дааналанып, ырчылык өнөр – милдеттин бийиктигин башкаларга нускалап жаткан чагы көрүнөт. Адатта, ырчылар туурулукту туу туткан, акыйкат-акты айткан ою бийик таланттуу адамдар болушкан, акты-ак, караны-кара деп акыйкаттап эл жүрөгүн аруулаган. Бул ыр саптарынын өзүнөн эле ырчынын буга чейин элине эмне айтканын, алдыда дагы эмнелерди айтаарын болгоолотсо болот.

“...Чыныгы акын өз доорунун пайгамбарына тете, анын сөзүн ук ага дилиңден эшик ач” - деген сөздөр бар. Акындарды олуя, даанышман дейбиз, чындыгында, бул сөздөрдүн акыйкаты бар. Акылы менен ааламды чарк айланып, бул тарыхтын маңыз-мазмунун иликтеп ой айткан акындарыбыз олуя, даанышман, адамзат үчүн, бүт аалам үчүн жан күйүзгөн пайгамбардай эмеспи. Бул сөздөрдү жогоруда айтып келе жаткан ырчы-акындарыбыздын бардыгына ыроолосо болот. Анткени алардын ар бири олуялык ойлорун айткан экен.

Туяк ырчы да мындан бир жарым кылым мурда эле бүгүнкү эл турмушун, адамдардын психологиялык абалын баамдап, алдын ала насааттаган:

“Эл ичинде азамат,
Өмүрдү сүр жакшыраак.
Дүйнөнүн түшпө артынан,
Дүйнө деген ташканак.

Ач көз кылып акыры,
Акылыңды башкарат.

Чындыгына келгенибизде, ырчы айткандай байлык-бийликке ынсапсыз умтулуу, суктук, ач көздүк, кошоматчылык, паракордук сыяктуу көрүнүштөр элибизди каптады, бийликке мыкчыгерлер, бизнесмендер келишти. Ырчынын бул ырлары элди каптаган коркунучтуу оорууну жок кылардын бирден бир дабасы катары көрүнөт.

Ошондой эле:
“Акыр заман болордо,
Уулуң кетет Урумга,
Кызың кетет Кыргызга.
Миңгениң темир ат болот,
Окуганың кат болот.
Береке кетип үйүңдөн,
Агайын - тууган жат болот.”

Ырчынын боолготуусу, ой жүгүртүүсү бүгүнкү күндүн чындыгы болуп турганын тана албайбыз, турмуштук жагдайлар боюнча азамат уул-кыздарыбыз иш издеп Урумга, Кыргызга, Россия жана башка жактарга кетишти, элден сабыр кетти, шүгүр кылалбай калды, ар биринин мингени темир ат болуп, мээр-акыбет солгундады. Бул жерде ырчынын айткандары катасыз келди десек болот.

Дагы: “Акыр заман болордо,
Темирди жиптей өрөсүң.
Ааламды үйдө көрөсүң.
Желмогуз менен бир басып,
Жакаланып жүрөсүң.
Кой-ай деген кожоң жок.
Өзүңө-өзүң төрөсүң”.

Темирдин жиптей өрүлгөнү, бүт ааламды телевизордон көрүп отурганыбыз – адамзат акылына, ага акыл берген жараткан Кудай таалага эсепсиз шүгүр кыла турган көрүнүш. Жараткан алла таала мээримин төгүп акыр заман али болбостур, бирок бул ырчынын өзгөрүлмө замандарга карата кооптоону сезиминин чагылышы болгон күндө да акыр замандын белгилери бар экендигин моюнга алышыбыз керек.

Ырчылар чыгармачылыгындагы салттуу поэзия-заман, дүйнө, өмүр, жаштык, карылык. Устат ырчылардын көпчүлүгү бул темага кеңири токтолушкан. Бирок бул салттуулук бирин-бири кайталабаган мотив менен ишке ашып келген. Ошол салттуу жолду Туяк да улаган. Улаганда өз жолу, өз чеберчилиги, өз ою менен улап, бул теманы дагы да тереңдетип кеткен. Бул анын ыр китебиндеги “Санаттар”, “Бир алла”, “Акыр заман”, “Замана”, “Дүнүйө” аттуу ырларынан даана көрүнөт. Ырчы бул чыгармаларында аалам турпатын бийиктен көрө алган даанышман ырчы экендигин далилдей алган. Бул ырларында жашоодо эң негизги нерсе – өмүр, тирүүлүк; аны ырчы аалам алкагында чечмелеп, терең философияны жаратат. Айрыкча ырчы “Дүнүйө” деген ырында философиялык бийиктикке көтөрүлгөн:

“Аягы жок, башы жок,
Кайдан келдиң, сен дүнүйө?
Жалгыз кыпын жайгашкан,
Жайдан келдиң, сен дүнүйө.
Жылдыз болуп чачырап,
Күйүп келдиң, сен дүнүйө.
Жандуу, жансыз нерсени,
Сүйүп келдиң, сен дүнүйө.
Капкараңгы туюктан,
Кайып келдиң, сен дүнүйө
Алоологон нуруңду.
Он сегиз миң ааламга
Жайып келдиң, сен дүнүйө
Же: “Жүрөгүңдө не барын,
Билип турат бул дүйнө.
Эбин тапкан адамга,
Ийип турат бу дүйнө.
Жыргал берип артынан
Түгөнбөгөн кайгыны,
Үйүп турат бу дүйнө.

Бул ыр саптарынан ырчылык ойломдун чексиз ал-
какка чабытташын көрөбүз. Мында поэтикалык фанта-
зиянын горизонтал жагынан да, вертикал жагынан да
айныгыс төп келүүчүлүгү бар. ”Аягы жок, башы жок”
чексиздик, “жалгыз кыпын жайлашкан” дегени аалам
кучагындагы жердин пайда болушу, Күн, асман, Жер,
суу, Ай тирүүлүктүн башталышы - ырчынын ойломун-
дагы горизонтал багыт болсо, адамдар, алардын турму-

шу, тагдыры, өмүр, өлүм – ырчынын ойлоосундагы
вертикал багыттар, булар биригип келип терең мазмун-
га өтөт, окурманды, угарманды акылмандыкка, асыл-
дыкка үндөйт.

Ой чабыты кенен, кеменгер ойлуу ырчынын ырла-
ры эртерээк жыйналбагандыгы өкүнүчтүү. Анткени
“Туяк” деп аталган ыр жыйнакта бар болгону он сегиз
эле ыр, бар. Ырларга караганда изилдөө, жыйноо,
эскерүүлөр изилдөө жөнүндөгү комментарийлер көп.
Ырларына тематикалык жактан кеңири талдоо жүргү-
зүп, ырчынын улууулук бейнесин Токтогул, Барпы,
Женижок, Молдо Кылыч өңдүү ырчылардын аброюна
теңеп алып чыгууга жыйналган чыгармалары аздык
кылат.

Мүмкүн, мындай чыгаан, эл кастарлаган ырчынын
жыйнакка кирбей калгандары бардыр, ырчынын чыгар-
маларын жыйнап, түзгөндөр дагын бел байлап жыйнап,
түзүүсүн улантар, бул, албетте келерки иштер...

Адабияттар:

1. Эрматов Э. Туяк ырчы // Тулпар журналы - 1993.
2. Туяк ырчы (Түзгөн: Эрматов Э.). - Ош, 2005.
3. Кыргыз поэзиясынын антологиясы. II т. - Б., 2000.
4. Таштемиров Ж. Токтогул жана акындык поэзия. - Ф.: Илим, 1980.
5. Калдыбаева А.Т., Үкүева Б.К. Элдик акындар жана тар-
бия. - Б., 1994.

Рецензент: к.и.н., доцент Мурзакметов А.